

Col·lecció la Talaia, 1
EL POBLE DELS CENTFOCS

XAVIER CORTADELLAS

El poble dels Centfocs

Llegendes de les Gavarres

Il·lustracions
d'ALBERT LLENAS

edicions
Sidilà

La Bisbal d'Empordà, 2011

Edicions Sidillà Scp.

Carrer Catalunya, 4
17100 La Bisbal d'Empordà
Tel. 628269186 i 669607516
www.edicionsidilla.cat
info@edicionsidilla.cat

- © *del text*: Xavier Cortadellas
© *de les il·lustracions*: Albert Llenas
© *de l'edició*: Edicions Sidillà

Disseny i maquetació: Pep Caballé
Correcció: Dani Vivern
Impressió: Impremta Pagès. Anglès (La Selva)

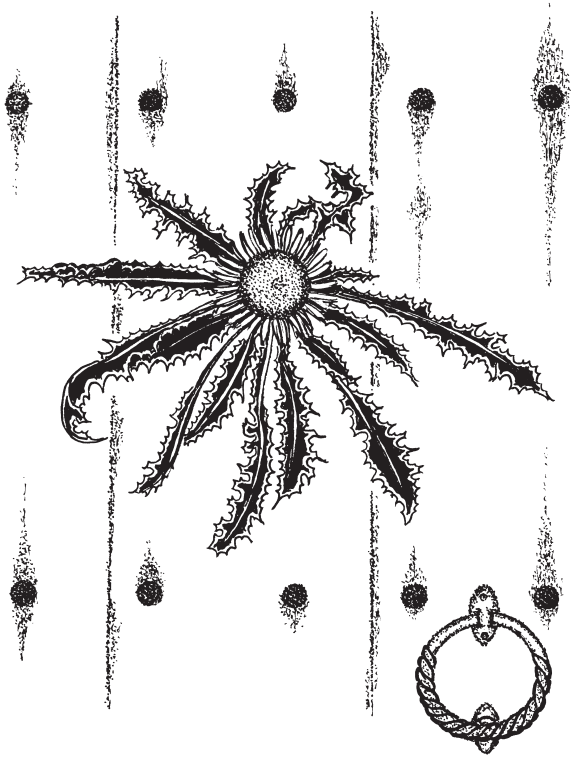
ISBN: 978-84-938743-2-2
Dipòsit legal: Gi-330-2011
Primera Edició: abril 2011

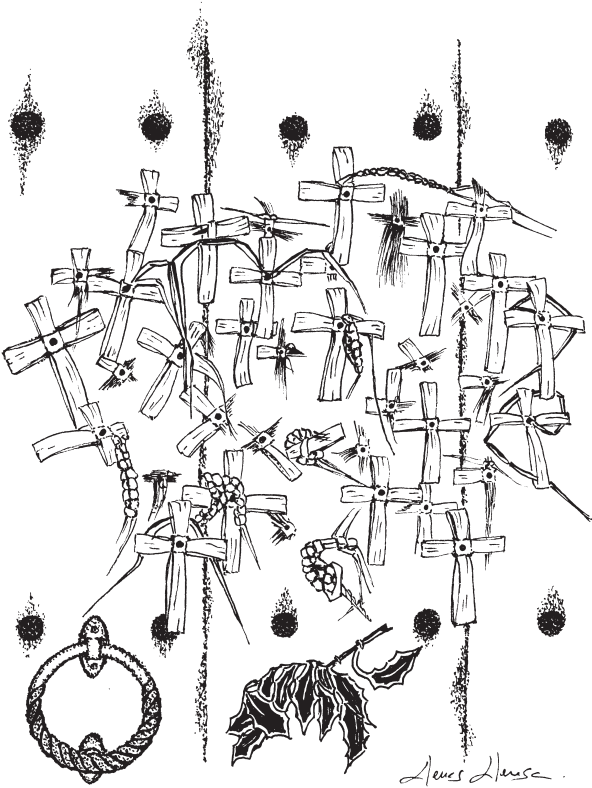
Tots els drets reservats.

Veritats d'aquelles que s'expliquen i que no han passat mai.

LLUÍS PLA,

Lluís de la Deixesa

SUMARI

☞ **Pròleg**..... 13

☞ **Els homes**..... 19

CAPELLANS, SENYORS, AMOS I BATLLES 21

- 23 ✿ Rabioses
- 27 ✿ La sardana de la Concòrdia
- 29 ✿ La destrucció de Monells
- 33 ✿ Els convidats i els altres
- 36 ✿ El pou del Convent
- 39 ✿ Per morts i per vius
- 45 ✿ El fill llamec
- 49 ✿ La fi del llac
- 52 ✿ Els primers de la vall d'Aro
- 55 ✿ El ball de Sant Marc
- 58 ✿ Sa galera i es gegant
- 61 ✿ *Ego sum qui peccavi*

LLADRES I MARITS..... 65

- 67 ✿ La taula dels tres pagesos
- 71 ✿ La roca Filanera
- 75 ✿ Tres lladres de la Ganga
- 78 ✿ Escapant de Mabarrera
- 81 ✿ Els descasadors

OFICIS	89
91 ✿ El picapedrer de Fonteta	
93 ✿ El sastre i el llop	
96 ✿ El músic i el llop	
99 ✿ La torre de Cruïlles	
<i>GAVAITS, CARLINS, PIRATES I MOROS</i>	103
105 ✿ El castell de Miralles	
108 ✿ Els onclecs de can Genoher	
113 ✿ La creu d'en Savalls	
118 ✿ Mare, mare, vénen carlins!	
124 ✿ La torre dels Moros	
126 ✿ La torre del Mal Ús	
OR I RIQUESSES.....	129
131 ✿ L'olla d'or dels Valencians	
134 ✿ Més olles d'or	
138 ✿ Dues faldades d'or	
142 ✿ La lloba d'or	
146 ✿ El tresor del drac	
151 ✿ El tresor de Pals	
153 ✿ Les cabres d'or	
☞ Les bèsties	159
ANIMALS FANTÀSTICS	161
163 ✿ El drac de les Gavarres	
167 ✿ El pop de les Gavarres	
169 ✿ Una cabra blanca	

ANIMALS REALS..... 173

- 175 ✿ El peixeget a la sopa
- 178 ✿ El cucut, la bosqueta i la merla
- 181 ✿ El cucut i la cigala
- 184 ✿ Els últims llops
- 190 ✿ L'era de la Llaca
- 193 ✿ La batalla dels banyarricarts
- 195 ✿ Les gallines de Peratallada
van a pondre a Canapost
- 198 ✿ Els bous que morien la nit de Nadal

☞ **L'infern i el cel**203

BRUIXES, GOGES I PEDRES205

- 207 ✿ Trobades de bruixes
- 214 ✿ La plaça de les Bruixes
- 217 ✿ Les bruixes de can Tallada de Juià
- 220 ✿ L'abricoc de la bruixa
- 223 ✿ La roca de les Bruixes
- 225 ✿ La pedra dreta
de can Mateu de la Creu
- 229 ✿ El vell del mas Xec
- 232 ✿ Bugades de goges
- 238 ✿ El pou de la Goja
- 242 ✿ Castell de Goges
- 244 ✿ La pedra il·luminada
- 247 ✿ Can Fenals de la vall d'Aro
- 249 ✿ La font d'en Pericot

SANTS, VERGES I DIMONIS 251

- 253 ✿ El natzarè de la Pietat
- 257 ✿ La petja de Sant Pau
- 262 ✿ El carreter que va veure la Verge
- 265 ✿ El retaule de Santa Cristina
- 268 ✿ Els Quatre Sants Màrtirs
- 274 ✿ La Mare de Déu dels Àngels
- 278 ✿ La troballa de Sant Sixt i Sant Hou
- 285 ✿ I a Campdorà, puputaires
- 290 ✿ La Mare de Déu de les Sogues
- 292 ✿ La font de Sant Ampèlit
- 294 ✿ El cau del Dimoni
- 297 ✿ La gorg del Dimoni
- 299 ✿ La tempesta dels Mals Esperits
- 302 ✿ La vella del mas Ribot
- 305 ✿ L'Ermità i en Bufumet

☞ **També s'explica que.....** 311

- 379 ✿ Cloenda
- 381 ✿ Bibliografia

RABIOSES

La molt de temps, els capellans i els feudals tenien tants de drets i tants de privilegis que tot sovint acabaven fent més mal que la pesta. Tot allò que els agradava ho agafaven, fos o no fos seu. Quan volien alguna cosa d'algú, feien també el mateix: no hi havia res que els aturés, no demanaven mai permís. Pagesos i poble baix callaven, acotaven el cap i aguantaven tant com podien fins que arribava un moment que ja no ho suportaven més i acabaven revoltant-se. Però anem a la nostra història. Un migdia de fa uns centenars d'anys, el baró de la casa dels Cruïlles va sortir de casa seva disposat a exercir el dret de cuixa. Havia dinat, havia manat que li preparessin el millor cavall i, mentre l'hi treien de l'estable i l'hi posaven brides, corretjam i sella, havia anat a jeure una estona per tal de poder tenir més forces.

No volem que us acompanyi algú? va demanar-li un cavaller.

—No em cal, va respondre ell —que per a aquesta feina és millor anar sol. Va haver-hi rialles, aplaudiments i picades d'ullet. I també moltes mirades d'enveja. El baró va sortir del castell a pas lent. Tothom va poder veure com marxava. Va passar per Sant Miquel i va baixar recte avall, en direcció al Pla de Sant Joan i les Serres.

—Avui vaig a l'altre costat de Daró —va dir als del mas Barb, que van sortir a rebre'l. A can Girabau, va saludar la dona de la casa. Feia molt de temps, hi havia anat a fer una feina com la que anava a fer ara. Quan va ser a la llera del Daró, va baixar del cavall perquè acabava de veure romanyí arran d'un marge. Ni es veia ni se sentia ningú, però, mentre l'arrencava, va sentir una xibeca.

—En aquesta hora és ben estrany —va pensar, distret. Va travessar el riu i, un cop va ser a l'altra banda, va baixar de nou del cavall i va rentar-se braços, cabells i cames. Després, va posar-se uns brins de fonoll a la boca i es va perfumar amb el romanyí que havia collit un moment abans, mentre cantava una cançó. La xibeca també cantava. Ni a can Batalla ni al mas Alagot no hi havia ningú. Un gos lladrava dins del tancat de la casa.

—Calla, bord! —va etzibar-li en passar. Va enfil·lar camí amunt. Llavors va sentir un crit. Una dotzena de dones van sortir de darrere uns suros i van afanyar-se a atacar-lo.

—Mireu-lo, el gran porc! —deia la noia petita de can Batalla.

—El bacó! —cridava la de can Rustei des de l'altre costat.

—El gran cornut! —deien les de can Botó, les de can Valls, les de cal Carrasquet i de les altres cases. Pedres i rocs li van caure al damunt. El baró provava de fugir, però, pertot on anava, hi havia dones atacant-lo.

—No ens volies? Doncs ara ja ens tens. Hi som totes!

I abans que hi pogués fer res, va caure del cavall i aquelles dones el van matar a cops de roc i patacades.

Cinc hores després, un altre cavaller sortia del castell de Cruïlles. Corria com el foc, els cascots del cavall percuïen sobre les pedres del camí com si fossin timbals de guerra. Va desviar-se per can Girabau i va travessar el Daró. En enfilem la muntanya que duïa a aquells masos, va veure el cos del que havia estat el seu germà. Ara el baró seria ell, però, com que s'estimava el germà, no va voler oblidar mai el que havia passat. És per això que la primera cosa que va manar un cop el van fer baró va ser que d'aquell veïnat tothom en digués Rabioses.

*H*a estat l'Alejandro de can Rauric de Rabioses qui ens ha donat més dades d'aquesta llegenda. El principal problema ha estat que n'hi havia diferents versions. Hi ha qui diu, per exemple, que el senyor que tenia el dret de cuixa era un capellà i no pas un feudal. L'Esteve Subirana, de can Sabater, va explicar-nos que es tractava del capellà de can Molines. «No sé si ho sabeu», ens va dir, «però a can Molines hi ha capella». A Cruïlles, la Reparada Puigmiquel, del mas Salelles, va explicar-nos que el senyor tenia dret a passar tres dies amb cada dona que es casava. En Joan Sabater va indicar-nos que la llegenda va originar-se a causa d'un metge a qui agradaven molt les dones. Un dia, un capellà que veïnia de fer el salpàs va trobar-lo que parlava tot sol. Anava dient:

«aquestes dones són totes unes rabioses». El capellà va batejar aquell lloc amb aquest nom.

La majoria de la gent, però, assegura que era un feudal, i alguns van més lluny i assenyalen que les dones van fer el seu atac a la pujada que hi ha entre el pont d'en Rauric —a la carretera de la Bisbal a Calonge— i aquests masos. Aquesta pujada es coneix amb el nom de camí de l'Home Mort perquè hi van trobar un home mort fa molts anys. És ben fàcil de relacionar una cosa amb l'altra. També hi ha qui concreta més i diu que durant molt de temps hi havia hagut una creu en el punt exacte on l'havien mort. Aquesta creu, que va arrencar una màquina fa pocs anys, era coneguda amb el nom de Creu d'en Botó. Estava situada en el primer revolt que hi ha un cop s'ha pujat el camí de l'Home Mort anant cap a Rabioses, just en el costat del camp.

Segons explica Martí de Riquer a la *Història de la literatura catalana*, a partir de l'any 1495 es diu que el poeta català Pere de Torrelles o de Torroella va morir assassinat per les dones a causa d'haver escrit *Maldezir de mujeres*, un llibre clarament misogin. Gràcies al seu matrimoni amb Violant de Llabià, Pere de Torrelles, que sembla que era fill de la Bisbal i que va defensar la capital del Baix Empordà a la guerra civil catalana, va ser el senyor de Sant Cebrià dels Alls, un poble abandonat de les Gavarres, situat més amunt de Rabioses. Encara avui, a mig camí d'aquests dos llocs, hi ha la font Torroella. I en un altre punt, molt més amagat, hi ha el molí de la Senyora. Ningú no m'ha sabut dir per què en diuen així. ♣

EL DRAC DE LES GAVARRES

a molt de temps, va passar que un dia el foc va fer créixer la terra i van néixer les Gavarres. Durant anys, no va poder arrelar-hi cap planta, perquè, quan són joves, com que sempre cremen, no hi ha res que pugui viure a les muntanyes. Però la gent que habitava a la plana va tenir prou paciència i seny per esperar que passessin els anys i es refredessin. Sabien que les muntanyes noves com aquelles eren plenes de pedra tosca, i, en un temps en què l'aigua era més aviat escassa perquè la terra la filtrava quasi tota, rentar amb pedra tosca era l'única manera de poder tenir la roba neta.

Una vegada, una noia que havia anat a buscar-ne un cove per al mercat de divendres va veure un drac que la seguia. Feia setmanes que l'havia estada espiant d'amagat, perquè, encara que semblava mentida, també els dracs s'enamoren.

Era l'animal més fastigós que hagi existit mai: la pell de color rovelló, el cos inflat i botit com un moixí, les ales curtes i amb més punxes que els arítjols. En veure'l, aquella noia va arrencar a córrer cims avall, morta de por. El drac va anar-li darrere:

—Atura't, atura't —li anava cridant.

Però la noia no volia aturar-se, que, com més crits sentia, tot era voler baixar més de pressa.

Fins que, al final, de tant que va espantar-se i de tan esverada que anava, va relliscar i va anar a caure a dins d'una esquerda.

—On deu ser? —es va dir el drac.

Mirés on mirés, no la veia.

Potser, si no hagués tingut el nas tan ple de foc i de sofre, hauria pogut fer-lo servir per buscar-la, però el cas és que els nassos dels dracs no serveixen.

De manera que, després de cercar inútilment durant hores i hores, aquell animal va enfil·lar-se al puig més alt de les Gavarres, que és, tal com es deia abans, el puig Nonell, va clavar les urpes a terra i va començar a gratar. No va parar fins que va veure la plana. Després, va anar a un altre puig, segurament al puig d'Arques, que és a la vora, i va començar a fer el mateix. Al cap d'unes hores, hi havia gratalls a moltes d'aquelles muntanyes; uns gratalls amples i fons, llargs com llargues són les Gavarres. Però ni així no va cansar-se de gratar. Hauria foradat tot el món per poder trobar la seva estimada.

Encara no sabia que entre una noia i un drac les coses sempre han estat impossibles. Què s'hi pot fer? El món és fet d'aquesta manera. I, precisament perquè entre ells dos les coses eren així d'impossibles, quan finalment va trobar-la, en va tenir prou amb una mirada. Ella va tornar al seu poble contenta; ell, va allunyar-se trist cap als cims.

Durant anys la noia va anar a les Gavarres a recollir pedra tosca. El drac l'esperava i li feia camí. Li

parlava, reia, provava inútilment d'enamorar-la. Fins que un dia, passat molt de temps, aquella noia va fer-li saber que s'emportava l'última pedra tosca que quedava en totes les Gavarres i que ja no tornaria.

El drac no va dir res. Va enfilem-se de nou a la muntanya més alta i, un cop a dalt, perquè quan són de veritat les penes sempre s'acompanyen amb llàgrimes, va arrencar a plorar. I, a poc a poc, aquelles llàgrimes varen emplenar tots els gratalls que baixaven fins a la plana. Molts anys més tard, els homes els batejarien. El Vilar —que abans en deien de Gatsollat—, la Marqueta, el torrent de les Olles, el de Sant Nazari, el Xartell, la Revetlla, el torrent de la Rovira, la riera de Pastells, la riera del forn del Vidre, el Daró... Van batejar cada rec, cada torrent, cada riera. Diu la gent que, si s'emplenen, és gràcies a la pluja. Però no és ben bé així, que també hi ha el drac que plora. És per això que, si en beveu mai, veureu que l'aigua que baixa d'aquells cims és sempre una mica amarga.

Es que potser alguna vegada van creure que havia existit el drac de les Gavarres van provar d'immortalitzar-lo a la seva manera. Per això s'explica que el drac s'incorporés com a element decoratiu en les nanses d'alguns càntirs fets per en Sebastià Pedrós a la Bisbal de començament de segle. Uns anys més tard, en Josep

Llenas, músic bisbalenc, va compondre una sardana titulada, així mateix, *El Drac de les Gavarres*. I, encara, anys més tard, pensant en les rieres i en els torrents de les Gavarres, a «Perfils», una poesia del *Poema de l'Empordà*, Josep Barceló i Matas va escriure:

«Els cims de les Gavarres, a mar, van en corrues;
hi arriben amb llurs boscos que s'omplen de ruixims;
i els verds i els blaus, amb ocre, colors de roques nues,
fan de la nostra costa recer de goigs sublims.»

Gràcies a en Jordi Frigola i Arpa, de la Bisbal, he sabut que Genís Simon i Sagols (la Bisbal, 1854-1935), republicà federal, lletraferit i conegut per les tertúlies que hi havia a la botiga que va heretar després d'una estada a París a tocar on avui hi ha el Foment, explicava que els ossos que es trobaven a diferents punts dels afores de la Bisbal eren dels homes i de les dones que s'havia cruspit el drac de les Gavarres. La gent que els trobava en desenterrava els fèmurs i en feia creus per aturar aquella bèstia. Genís Simon afegia que el vermell del fons de l'escut de la Bisbal recorda la sang d'aquells dissortats, i que el blanc de la creu representa la puresa o la innocència de les víctimes. ♣

LA FONT DE SANT AMPÈLIT

a font de Sant Ampèlit de Panedes encara existeix. L'aigua surt de sota unes pedres picades i, que se sàpiga, no s'ha estrocat mai, fet que abans s'atribuïa a una imatge que hi havia de sant Ampèlit ja que, segons es deia, tenia tracte directe amb la pluja. Quan necessitaven aigua per als seus sembrats, els pagesos anaven fins a la font, mullaven aquella imatge i al cap de molt poc es posava a ploure. La fórmula era ben fàcil. Com més sequera hi havia, més la mullaven i més pluja venia.

Una vegada, un carrioter molt renegaire i molt malcarat va arribar amb el seu matxo a la font. Havia sortit feia una estona de can Salvador i anava fins a Cassà, sota un sol que estavellava les pedres. Matxo i home estaven rebentats. Durant tota la Costa no havien fet res més que suar i desitjar que ploqués una mica.

Encara que aquell carrioter sabia molt bé el que s'explicava, quan va arribar a la font va beure, va descansar i, després, quan va mirar el camí que li quedava per fer, va començar a renegar contra el sant. Tal com passa també a l'infern, de desagraïts aquest món n'és ple. Després, per tal d'assegurar-se que no passaria set en el tros de camí que li quedava, en comptes de mullar la imatge va decidir llançar-la a una resclosa.

—Vols que et mullin? —va dir —Doncs, apa, a la bassa! Per aigua que no quedi!

I per aigua no va quedar. El carrier va sortir de Panedes que encara feia sol. Quan va travessar la riera de Banyaloca van venir els núvols. A Bruguera va començar a ploure. Primer van ser quatre gotes. De seguida en van ser vuit. Un segon després n'eren setze.

El xàfec va ser d'aquells que es recorden. Abans d'arribar a Cassà, carrier, carro i matxo nedaven a l'aigua. Potser es van ofegar, perquè va continuar plovent i plovent durant dies. Sant Ampèlit, en tot cas, va complir la seva paraula. La llàstima és que va ser l'últim cop perquè l'aigua es va emportar la seva imatge riu avall i, per més que s'hagi caçat, no hi ha hagut manera de trobar-la.

*H*a estat en Lluís Esteve, de can Camós de Panedes, qui ens ha explicat aquesta llegenda. Sempre, això sí, aclarint que ell ens deia el que havia sentit a explicar. «Si és veritat o mentida, jo callo», deia.

En Casimiro Xifre va parlar-nos també d'aquesta llegenda. La coneixia perquè és fill de Llagostera, encara que de petit va anar a viure a Romanyà. Segons ens va dir, tradicionalment duien el sant Crist Gros de Llagostera fins a l'ermita de Sant Ampèlit. Una vegada, un cop eren a Panedes, van decidir rentar-li la cara. De seguida va començar a ploure. El xàfec va ser d'aquells que es recorden: tothom va arribar a Llagostera moll com un ànec. ♣